วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ประติมากรรมขอม

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล
ทรงเรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ จอง บัวเซอลีเย่
(ต่อจากนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๓ เล่ม ๓ พ.ศ. ๒๕๑๒)

กระดิ่งที่ใช้ในกิจพิธี กระดิ่งที่ใช้ในกิจพิธีทุกใบ แม้ว่าจะมีขนาดแตกต่างกัน แต่ก็มีตัวกระดิ่งซึ่งมีรูปร่างคล้ายบัวตูมเหมือนกัน กระดิ่งนี้หล่อด้วยโลหะที่บางมาก มีส่วนบนหนาเพื่อใช้เป็นฐานรองรับด้ามถือรูปวัชระซึ่งมีลูกตุ้มห้อยอยู่ที่ปลายด้านในกระดิ่ง ตัวกระดิ่งมีลายเส้นนูนประดับอย่างง่าย ๆ และฐานที่รองรับด้ามถือก็ไม่มีลวดลายเครื่องประดับยุ่งยากเหมือนในศิลปชวา ตัวด้ามสำหรับถือซึ่งมักยังคงเหลืออยู่นั้น มีลวดลายเครื่องประดับอย่างมากมาย ด้ามถือนี้ไม่ว่าจะมีลวดลายประดับมากหรือน้อย แต่สัญญลักขณ์ที่เสถงก็ยังคงปรากฏอยู่เสมอ ด้ามถือดังกล่าวมักเป็นรูปวัชระซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ แบบคือ

๑. แบบง่าย ประกอบด้วยวัชระ ๕ ยอดเช่นเดียวกับวัชระคู่ที่พรรณนามาแล้ว

๒. แบบยุ่งยาก ประกอบด้วยวัชระ ๓ ยอด *(ตรีศูล)* ยอดกลางซึ่งมีความยาวต่าง ๆ กัน มักเปลี่ยนเป็นรูปลายก้านต่อดอกประดับด้วยภาพบุคคลหรือภาพเล่าเรื่อง แต่ในทุกกรณีโคนของด้ามถือกระดิ่งแบบนี้ก็จะประกอบด้วยลวดลายเช่นเดียวกับวัชระคู่

แม้กระดิ่งแบบง่ายไม่ได้มีวิวัฒนาการใด ๆ กระดิ่งแบบยุ่งยากก็ได้มีวิวัฒนาการและแสดงถึงสัญญลักขณ์อันประณีตบรรจง ในแบบหลังนี้ยอดด้านข้างของตรีศูลซึ่งมักจะโค้งออกอย่างมากมาย และมักมีลายเปลวไฟประกอบ ก็มีเศียรนาคประดับอยู่ที่โคน และส่วนโค้งภายในก็ประดับด้วยศีรษะสัตว์ครึ่งสิงห์ครึ่งมังกร ฐานของยอดกลางก็แทรกอยู่ระหว่างรูปคล้ายโล่รูปไข่ปลายแหลม ๒ รูป มีรูปบุคคลนั่งภายในซุ้มประดับอยู่ในโล่นั้น สำหรับกระดิ่งซึ่งวัชระยอดกลางเป็นลายก้านต่อดอก รูปนาคซึ่งอยู่ที่โคนของวัชระยอดที่ล้อมรอบก็หายไป กลายเป็นลวดลายง่าย ๆ เข้ามาแทนที่ แต่บางครั้งก็มีรูปครุฑแบกเป็นพิเศษ ในขณะเดียวกันเศียรครุฑก็เข้าไปแทนที่เศียรสัตว์ที่ประดับส่วนโค้งภายใน สำหรับลายดอกไม้บนยอดกลางก็มีรูปโล่ภาพบุคคลเข้ามาประดับ แต่แต่ละด้านก็กลายเป็นภาพเทพนิยายปรากฏอยู่ภายในซุ้มแทน เทพนิยายเหล่านี้มาจากศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายทั้งสิ้น และไม่เคยค้นพบภาพในพุทธศาสนาลัทธิตันตระเลย

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

นอกจากนี้ยังมีกระดึงอีกแบบหนึ่งซึ่งคงใช้ในกิจพิธีเช่นเดียวกัน กระดึงเหล่านี้มีขนาดใหญ่กว่ากระดึงข้างต้น ตัวกระดึงสูงกว่าและด้ามถือที่เป็นรูปวัชระก็หายไป กลายเป็นรูปบ้านซึ่งมีลายรูปโล่ดังที่กล่าวมาข้างต้นประดับอยู่ทางด้านข้าง ลวดลายเครื่องประดับก็ดูจะอยู่ในศิลปขอมสมัยเมืองพระนคร

คันฉ่อง คันฉ่องสัมฤทธิ์ขอมอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วน คือ ตัวคันฉ่องและด้าม ตัวคันฉ่องเป็นแผ่นสัมฤทธิ์กลมบาง กว้างตั้งแต่ ๑๒—๒๐ เซนติเมตร ขอบตัวคันฉ่องมักหนากว่าส่วนกลางซึ่งบางครั้งก็โก่งออกเล็กน้อย ตัวคันฉ่องอาจประดับด้วยลายวงกลมที่สลักซ้อนกันอยู่อย่างง่าย ๆ

ด้ามที่ถืออาจเป็นด้ามปลายแหลม เช่นที่มีปรากฏอยู่ในภาพสลักบนผนังระเบียงปราสาทนครวัด ซึ่งมีแบบต่าง ๆ กันหลายแบบหรือมิฉะนั้นก็เป็นด้ามสำหรับรองรับคันฉ่องอย่างแท้จริง อันอาจตั้งลงบนพื้นที่ราบได้ ด้ามคันฉ่องชิ้นหนึ่งอยู่ในศิลปขอมแบบนครวัด มีลายโปร่ง สลักเป็นรูปพระศิวนาฏราชและมีจารึก ได้มาจากวัดภู *(รูปที่ ๑๕๐ ใน นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๓ เล่ม ๓ หน้า ๑๑๐)* แต่ตัวอักษรที่ใช้จารึกก็ดูจะมีอายุหลังกว่าสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ถ้าเป็นดังนี้จริงก็แสดงว่าลวดลายแบบนครวัดยังคงนิยมใช้กันอยู่จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘—๑๙ ลักษณะความนิยมเช่นนี้ก็อาจนำไปใช้ได้เช่นเดียวกันสำหรับประติมากรรมขนาดเล็ก ยังมีด้ามคันฉ่องอีกชิ้นหนึ่งซึ่งมีจารึกเช่นเดียวกันและค้นพบที่ปราสาทหินโคกปราสาทในประเทศไทย แต่ด้ามคันฉ่องชิ้นนี้ก็ดูจะเป็นฐานสำหรับรองรับคันฉ่องให้ตั้งตรงได้อย่างแท้จริง รูปสตรีสัมฤทธิ์กำลังแบกอย่างสวยงามซึ่งค้นพบในบริเวณเมืองพระนครหลวงและปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ *(รูปที่ ๑๕๒)*

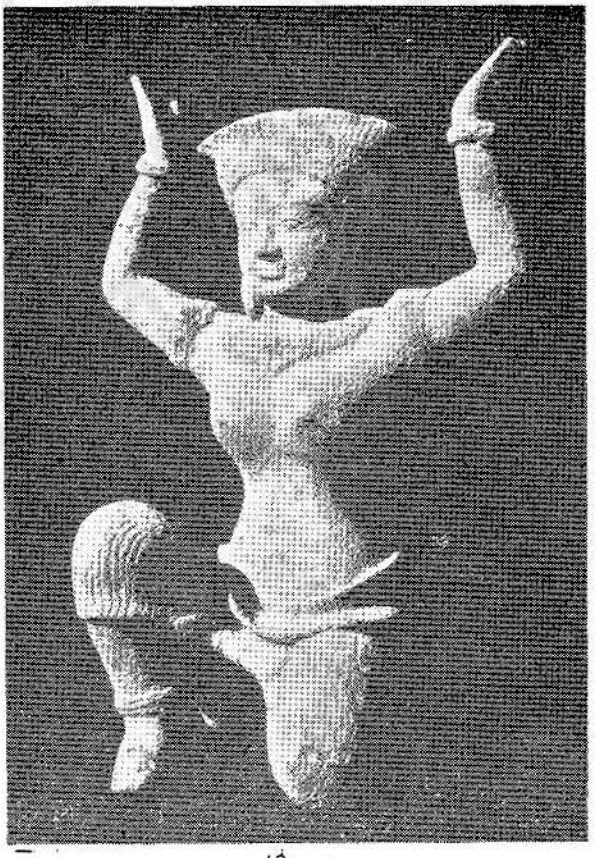

รูปที่ ๑๕๒
รูปสตรีแบก ค้นพบในบริเวณเมืองพระนคร
สัมฤทธิ์ สูง ๓๐ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบนครวัด ?

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ก็คงใช้เป็นด้ามคันฉ่องเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพราะมีร่องเล็ก ๆ ปรากฏอยู่ในมวยผม นอกจากนี้ ก็ยังมีรูปบุคคลแบกเช่นนี้อีก ซึ่งใช้กันต่างๆ เช่นรูปบุรุษในพิพิธภัณฑ์-กีเมต์กำลังแบกภาชนะแต่ผีมือไม่สู้สวยงาม รูปสตรีกำลังคุกเข่าพนมมือแต่บนศิราภรณ์ (*กิรีฎะ—มกุฎ*) นั้นมีบัวสี่กลีบปรากฏอยู่ ประติมากรรมรูปหลังนี้อยู่ในศิลปแบบบายนและปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ

เกี่ยวกับคันฉ่องประเภทหลังนี้ เราก็อาจกล่าวได้ถึงฉาก (?) สัมฤทธิ์ต่าง ๆ ซึ่งปรากฏอยู่ในศิลปทางพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีภายในประเทศไทย มีตัวอย่างสมบูรณ์ที่หาได้ยากอยู่ชิ้นหนึ่ง แสดงภาพพุทธประวัติ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ฉากสัมฤทธิ์ชิ้นนี้คงมีอายุไม่หลังไปกว่าศิลปขอมสมัยเมืองพระนคร เป็นตัวอย่างแรกสุดที่แสดงถึงพระพุทธองค์ทรงถือตาลปัตรอยู่ในพระหัตถ์ซ้าย พระหัตถ์

รูปที่ ๑๕๓ ฉาก สัมฤทธิ์ สูง ๔๑.๕ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ประเทศไทย
ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๗๐๐—๑๗๕๐

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ขวาวางอยู่เหนือพระเพลา ในศิลปไทยสมัยต่อมา ภาพนี้ก็คือภาพ "พระชัย" นั่นเอง ฉากนี้รองรับโดยบุคคลกำลังแบก ๒ หน้า *(รูปที่ ๑๔๓)*

ฐานต่าง ๆ ฐานสัมฤทธิ์ที่ค้นพบอยู่เสมอก็คือฐานกลม ๓ ขา ขาที่โค้งออกอย่างสวยงามนั้นมักมีเศียรนาคกำลังตั้งขึ้นอยู่ที่ปลาย นาคเหล่านี้มักมี ๓ เศียร แต่บางครั้งก็เปลี่ยนเป็นรูปครุฑ ลายพันธุ์พฤกษา หรือลายที่มีรูปสัตว์กำลังแบก ส่วนบนของฐานบานออกเพื่อรองรับวัตถุที่มีส่วนล่างเป็นวงโค้ง *(เช่นมะพร้าว)* ฐานสัมฤทธิ์นี้ประดับด้วยลายเส้นนูนอย่างง่าย ๆ ส่วนยอดประดับด้วยลายพันปลาเล็ก ๆ ทำให้มีรูปร่างคล้ายบัวขาบกำลังบาน ลายพันปลาเล็ก ๆ นี้บางทีก็มีรูปร่างแหลมยาวคล้ายกรงเล็บสัตว์ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้ยึดวัตถุข้างบนได้ดีขึ้น ในบางกรณีลายพันปลาเล็ก ๆ นี้ก็เปลี่ยนเป็นลายดอกไม้เล็ก ๆ ซึ่งมีภาพเทพนมอยู่ภายใน ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ฐานสำหรับวางสังข์นั้นก็มีรูปร่างเช่นเดียวกัน ชั่วแต่ว่าลวดลายข้างบนยอดชักจะเปลี่ยนแปลงไป การที่ลวดลายละเอียดของฐานเหล่านี้มักไม่ใคร่มี จึงทำให้เราไม่อาจกะกำหนดอายุขั้นสูงได้ แต่ฐานเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็คงหล่อขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๗—๑๘ ทั้งนี้ เพราะเฉพาะแต่ขาของฐานเท่านั้นก็อาจให้กำหนดอายุเวลาได้อย่างมั่นคง

การที่บางท่านเคยกล่าวว่าฐานเหล่านี้เป็นฐานของเชิงเทียนนั้น ก็ไม่อาจเป็นไปได้ ฐานของเชิงเทียนคงเป็นฐานอีกชนิดหนึ่งซึ่งมีขา ๔ ขาเป็นรูปนาค ส่วนบนไม่มีลายพันปลาประดับ แต่เป็นแผ่นกลมเจาะรูตรงกลาง ขาแต่ละขาจะมีส่วนแหลมยาวคล้ายกรงเล็บสัตว์อยู่ข้างใต้ ทั้งนี้ ก็เพื่อจะให้ฐานนี้วางลงได้อย่างมั่นคง การที่กล่าวว่า "เชิงเทียน" ก็คือฐานสัมฤทธิ์ที่หล่อเป็นรูปก้านดอกไม้ ก็ยังคงไม่แน่นอนอีกเช่นเดียวกัน ในศิลปขอมเชิงเทียนและตะเกียงมีความสำคัญน้อยยิ่งกว่าในศิลปอินโดนีเซีย

ฐานสัมฤทธิ์อื่น ๆ ซึ่งมีรูปร่างผิดแปลกไปจากที่พรรณนามาแล้ว และมักหล่อขึ้นอย่างสวยงาม ก็ยังคงไม่ทราบกันอยู่อีกว่าใช้ทำอะไรแน่

เครื่องประดับประติมากรรม อาวุธที่ถอดออกได้ ลวดลายขนาดใหญ่ จากจารึกปรากฏว่าเครื่องประดับของประติมากรรมรูปเคารพมักหล่อด้วยโลหะมีค่า และเราก็ได้ค้นพบเครื่องประดับซึ่งหล่อด้วยสัมฤทธิ์ซึ่งบัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ เครื่องประดับเหล่านี้มีเป็นต้นว่า สร้อยคอมีทับทรวง ตุ้มหูแบบเดียวกับที่สลักอยู่บนประติมากรรมลอยตัวแหวนขนาดใหญ่ (ซึ่งไม่เคยสลักอยู่บนประติมากรรม) เครื่องอาภรณ์เหล่านี้มีขนาดใหญ่จะใช้ได้ก็แต่เฉพาะประติมากรรมเท่านั้น ตัวอย่างเหล่านี้ตกอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๗—๑๘ แต่หลักฐานอื่น ๆ ก็บ่งให้เห็นว่าเครื่องประดับที่ถอดได้ดังกล่าวมีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนคร

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

สำหรับอาวุธที่ถอดออกได้นั้นค้นพบน้อย แม้ว่าอาวุธดังกล่าวจะมีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนคร เท่าที่ค้นพบมาแล้วก็มีดาบสั้นหล่อด้วยสัมฤทธิ์เป็นชิ้นเดียว ค้นพบที่ปราสาทพนมบายังและปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ นอกจากนี้ ก็มีตรีศูลสัมฤทธิ์ซึ่งบางครั้งก็ชุบทอง ตรีศูลเหล่านี้มีความสูงประมาณ ๒๐ เซนติเมตร เหตุนั้นจึงไม่อาจใช้ประดับบนยอดศาสนสถานได้ ได้กล่าวมาแล้วถึงวัชระคู่ซึ่งคงใช้เป็นวัตถุสำหรับกิจพิธี

ลวดลายสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่เป็นต้นว่าก้านบัวซึ่งมีใบและดอกบัวตูมและมีลักษณะเหมือนดอกบัวธรรมชาติมาก ก็อาจหล่อขึ้นในศิลปขอมแบบบายน ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์ต่าง ๆ เหล่านี้มักต่อกันเข้าด้วยเดือย รูเจาะ และหมุด เหตุนั้นจึงอาจเป็นส่วนหนึ่งของลวดลายสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ คล้ายกับที่เราได้เห็นอยู่จากตัวอย่างที่เป็นขนาดเล็ก *(รูปที่ ๑๔๑ ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๓ เล่ม ๓ หน้า ๑๑๒)* ลวดลายสัมฤทธิ์เหล่านี้ดูจะแสดงถึงศิลปทางพุทธศาสนาในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แต่ก็อาจมีมาก่อนหน้านั้นแล้วดังที่ประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมขนาดใหญ่ เช่นเทวรูปพระนารายณ์จากปราสาทแม่บุญตะวันตก *(รูปที่ ๘๔ ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๒ เล่ม ๕ หน้า ๘๘)* หรือกลุ่มประติมากรรมสัมฤทธิ์ขอมที่เมืองมัณฑเลย์ในประเทศพม่า *(รูปที่ ๑๐ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๑ เล่ม ๒ หน้า ๕๖)* ได้แสดงให้เห็นอยู่

ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์ประกอบยานพาหนะและที่นั่ง คงเป็นในบรรดาชิ้นส่วนสัมฤทธิ์เหล่านี้ที่ช่างสัมฤทธิ์ขอมได้ทุ่มผลงานที่งามที่สุดของตนไว้ แม้ว่าจะยังไม่สามารถทราบได้ว่าชิ้นส่วนสัมฤทธิ์เหล่านั้นใช้ทำอะไรแน่นอน เราไม่อาจทราบได้ว่าชิ้นส่วนชนิดใดเป็นของยานพาหนะแบบไหน เช่น เปล คานหาม รถ ฯลฯ หรือที่นั่งเช่น บัลลังก์ อานม้า ฯลฯ ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์บางชิ้นมีรูปร่างคล้ายกับในภาพสลักมาก แต่เราก็อาจทราบได้โดยยากอีกว่าชิ้นใดเป็นสิ่งที่ใช้ในพิธีในศาสนาและชิ้นใดใช้เป็นเครื่องประกอบยศศักดิ์ ด้วยเหตุนั้น ณ ที่นี้จะแบ่งชิ้นส่วนสัมฤทธิ์เหล่านี้ออกเป็นชนิดใหญ่ ๆ ตามรูปร่างและความหมาย เช่น ชิ้นส่วนที่เป็นยอด *(ของงอนรถ ของด้านข้างที่นั่ง ของพนักด้านข้างรถ ฯลฯ)* ขอและห่วงสำหรับแขวน *(ของคานหาม เปล ฯลฯ)* ฐาน *(ของบัลลังก์ อานม้า ฯลฯ)*

ชิ้นส่วนที่เป็นยอด ชิ้นส่วนที่เป็นยอดเหล่านี้แม้ว่าจะมีขนาดและหน้าที่แตกต่างกัน แต่ทุกชิ้นก็มีลำตัวโค้งยาวและมีรูปร่างคล้ายกับนาคปลายราวลูกกรงขอม ที่ปลายด้านในกลวงสำหรับสวมเข้ากับสิ่งอื่นได้โดยใช้หมุดยึด ชิ้นส่วนเหล่านี้มักหล่อขึ้นอย่างระมัดระวัง และบางชิ้นก็มีช่องว่างสำหรับผังเพชรนิลจินดา เช่นรูปนาคที่พิพิธภัณฑ์ไลเด็น และรูปครุฑที่พิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

อาจแบ่งชั้นส่วนสัมฤทธิ์ที่เป็นยอดนี้ออกได้เป็น ๒ แบบ คือแบบหนึ่งมีแต่เพียงลวดลายที่ปลาย อีกแบบหนึ่งซึ่งหาได้ยากกว่าผสมอยู่กับลวดลายซึ่งคล้ายกับประติมากรรมลอยตัว และทำให้มีรูปร่างเป็นพิเศษ ทั้งสองแบบดูจะมีกล่าวถึงอยู่ในศิลาจารึกสมัยเมืองพระนคร

แบบแรกใช้ลวดลายต่าง ๆ หลายแบบ แบบต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นจากทั้งทางด้านหน้าที่ของชิ้นส่วนที่เป็นยอด ทั้งทางด้านอายุเวลา และทั้งทางด้านศาสนาที่ชิ้นส่วนนั้นจำต้องเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ชิ้นส่วนที่ใหญ่ที่สุดมักแบ่งออกเป็น ๒ ท่อน คือ ท่อนลำตัวที่กลวงและลวดลายที่ปลาย ซึ่งต่อสวมเข้าด้วยกัน ลวดลายที่ใช้ประดับบ่อย ๆ ที่สุด มีวิวัฒนาการเช่นเดียวกับลวดลายที่ปลายราวลูกกรง *(คือวิวัฒนาการจากรูปนาคไปยังรูปครุฑขึ้นาค)* แต่ก็ยังดูเหมือนจะเลยไปกว่านั้นอีก คือในบรรดาชิ้นหลังสุด *(คือปลายศิลปขอมแบบบายนและหลังกว่านั้น)* รูปนาคก็หายไปเลย คงเหลือแต่เพียงรูปครุฑเท่านั้น

ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์ที่เป็นยอดที่เก่าที่สุดดูเหมือนจะเป็นชิ้นที่ค้นพบที่ปราสาทพนมบายัง และปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ เป็นชิ้นส่วนที่มีรูปนาค ๓ เศียรอยู่บนยอด เศียรนาคแยกออกจากกันและแต่ละเศียรมีรัศมีสามเหลี่ยมเล็ก ๆ อยู่ข้างบน คล้ายกับรูปนาคในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ คือที่ปราสาทธม ณ เกาะแกร์ ตัวอย่างอื่น ๆ ของรูปนาคอยู่ในศิลปแบบนครวัด จำนวนเศียรจะเป็นคี่เสมอ คือ ๓ หรือ ๕ หรือ ๗ เศียรเหล่านี้ดูจะสัมพันธ์อยู่กับความสำคัญของชิ้นส่วนที่เป็นยอดและการเรียงลำดับความสำคัญของเศียรนาคเอง เช่นเศียรนาคด้านนอกสุดก็มักจะเปลี่ยนรูปกลายเป็นลวดลายใบไม้เช่นเดียวกับลวดลายทางสถาปัตยกรรมคือที่ปลายของกรอบหน้าบัน รูปนาคปลายชิ้นส่วนที่เป็นยอดในศิลปแบบนครวัดมักมีองค์ประกอบต่าง ๆ กัน เช่นบางครั้งก็เป็นรูปนาคลอยตัว รัศมีรอบเศียรนาคก็มีหลายแบบเช่นทำเป็นหยักและเจาะโปร่ง หรือทำเป็นรูปเปลวไฟ ฯลฯ นอกจากนี้ ยังมีรายละเอียดที่ไม่เคยปรากฏในนาคบนสถาปัตยกรรมอีก เช่น ลิ้นที่แยกออกเป็นหลายแฉกและเขี้ยว ดังที่มีปรากฏอยู่ในรูปนาคสัมฤทธิ์ ๓ เศียรซึ่งค้นพบที่ปราสาทบันทายศรีและปัจจุบันอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์กีเมต์ กรุงปารีส

การเปลี่ยนแปลงรูปนาคเป็นมังกรซึ่งมีทั้งงวงและเคราดูจะได้ผลน้อยในชิ้นส่วนสัมฤทธิ์ยิ่งกว่าในประติมากรรมศิลา ศิลปขอมแบบบายนได้ผลิตรูปครุฑผสมกับนาค บางชิ้นมีความสวยงามทั้งในด้านฝีมือและขนาด ตามแบบองค์ประกอบที่ปราสาทพระขรรค์ เช่นที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ประเทศไทย หรือมิฉะนั้นก็ประดิษฐ์ขึ้นตามแบบปราสาทบายน คือมีครุฑตัวเดียวกำลังยกแขนขึ้นทั้งสองข้างและขึ่นาค แต่รูปนาคแบบนี้ก็มีวิวัฒนาการต่อไปอีกเป็นรูปครุฑที่มีครุฑเล็ก ๆ ล้อมรอบ เช่นที่ปราสาทบันทายกุฎี *(รูปที่ ๑๔๔)* เป็นองค์ประกอบซึ่งไม่เคย

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ปรากฏในลวดลายทางสถาปัตยกรรม ในสมัยต่อลงมาอีก ก็มีลวดลายใหม่ ๆ ปรากฏขึ้น เช่นชั้นส่วนที่เป็นยอดสัมฤทธิ์มีลายดอกไม้หรือลายเครื่องประดับเล็ก ๆ อยู่ที่ปลาย เช่นในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ หรือเป็นลายสิงห์ครึ่งตัว เช่นที่ขุดค้นพบในพระราชวังหลวงเมืองพระนครธมและปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ

รูปที่ ๑๕๔
ยอดสัมฤทธิ์รูปครุฑ พบที่ปราสาทบันทายฤๅฒี
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบบายน

ชั้นส่วนสัมฤทธิ์บางชิ้นมีความหมายทางศาสนาอย่างแน่นอน และทำให้ไม่สามารถทราบได้ว่าใช้ทำอะไรแน่ เช่น ชิ้นส่วนที่เป็นยอดซึ่งทำเป็นแผ่นสลักโปร่ง มีลายก้านขดและบุคคลเล็ก ๆ ประดับ ตรงกลางเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิ และยังมีอีก ๒ ชิ้น หล่อเป็นรูปพระวัชรสัตว์อยู่ตรงกลาง ทรงถือวัชระและกระดิ่ง ประทับนั่งอยู่บนดอกบัวซึ่งมีสิงห์แบก ชิ้นหนึ่งอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ และอีกชิ้นหนึ่งอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ประเทศไทย *(รูปที่ ๑๔๕)* ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์เหล่านี้เกือบทั้งหมดอยู่ในศิลปขอมแบบบายน

ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์ที่เป็นยอดแบบที่ ๒ ซึ่งประกอบขึ้นด้วยสัมฤทธิ์หลายชิ้น ดูจะแยกออกได้เป็น ๒ หมู่ หมู่แรกมีลำตัวซึ่งกลวง ยาวกว่าลำตัวของชิ้นส่วนที่เป็นยอดแบบที่ ๑ มาก มีส่วนยื่นยาวต่อออกไปเพื่อรองรับประติมากรรมชั้นรอง เช่น รูปครุฑ ๒ ตัวกำลังยกแขนอยู่ ๒ ข้าง รูปนาคเล็ก ๆ เศียรเดียว รูปนาคซึ่งอยู่ที่ยอดของชิ้นส่วนก็ยื่นยาวต่อออกไปจากก้านแทนที่จะตั้งตรงขึ้น เหตุนั้นชิ้นส่วนเช่นนี้จึงอาจเป็นปลายด้านบนของพนักด้านข้างของรถก็ได้

สำหรับหมู่หลัง ชิ้นส่วนที่เป็นยอดก็คล้ายคลึงกับชิ้นส่วนแบบที่ ๑ มาก แต่มีรูอยู่ที่ปลายของลวดลายตรงส่วนยอด สำหรับสอดท่อนสัมฤทธิ์ซึ่งรองรับประติมากรรม ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกอยู่ข้างหน้าลวดลายที่เป็นยอด และกลุ่มหลังอยู่เบื้องหลัง มีชิ้นส่วนสัมฤทธิ์อยู่ ๒ ชิ้นในพิพิธภัณฑ์เมืองพระตะบอง ด้านหน้ารูปนาคซึ่งเป็นลายบนปลายของชิ้นส่วนที่เป็นยอด มีรูปบุคคลเล็ก ๆ กำลังยืนซึ่งมีรูปนาคเล็ก ๆ เศียรเดียวอยู่ข้างหน้า และด้านหลังเป็นรูปสตรีเล็ก ๆ หรืออิฉะนั้นก็เป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑยุดนาค เหตุนั้นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑซึ่งไม่มีฐาน

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

รูปที่ ๑๕๕ ยอดสัมฤทธิ์รูปพระวัชรสัตว์
สูง ๔๒ เซนติเมตร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ประเทศไทย
ศิลปลพบุรี ราว พ.ศ. ๑๗๐๐–๑๗๕๐

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ประกอบ จึงอาจเคยเป็นส่วนหนึ่งของชั้นส่วนที่เป็นยอดหมู่หลังนี้ก็ได้ ตัวอย่างของชั้นส่วนที่เป็นยอดหมู่หลังนี้ทั้งหมดอยู่ในศิลปแบบนครวัด และดูจะได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย

ชั้นส่วนบางชิ้นซึ่งมีปลายเป็นรูปขนาดเล็กและมีลำตัวกลวงเป็นเส้นตรงแบบราวลูกกรงอย่างแท้จริง คงจะเป็นส่วนบนของพนักด้านข้างรถ แต่บางครั้งลวดลายเช่นนี้ก็อยู่ห่างออกไปจากลายนาคปลายราวลูกกรงตามปกติ เพราะเหตุว่าสัมฤทธิ์ชิ้นหนึ่งมีปลายเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิซึ่งทำให้นึกไปถึงลวดลายที่ใช้อยู่บนราวหัวสะพาน แต่ที่ราวหัวสะพานก็มีรูปนา ๕ เศียรประกอบอยู่กับพระพุทธรูป และเศียรนาคด้านนอกก็มักเปลี่ยนเป็นลวดลายใบไม้

ห่วงและขอสำหรับแขวน เป็นชิ้นส่วนสำหรับยัวยานต่าง ๆ กัน ลวดลายที่ใช้ประดับก็มีหลายแบบ การหล่อทำขึ้นอย่างระมัดระวังเช่นเดียวกับชิ้นส่วนสัมฤทธิ์ที่ใช้เป็นยอด อย่างไรก็ดี

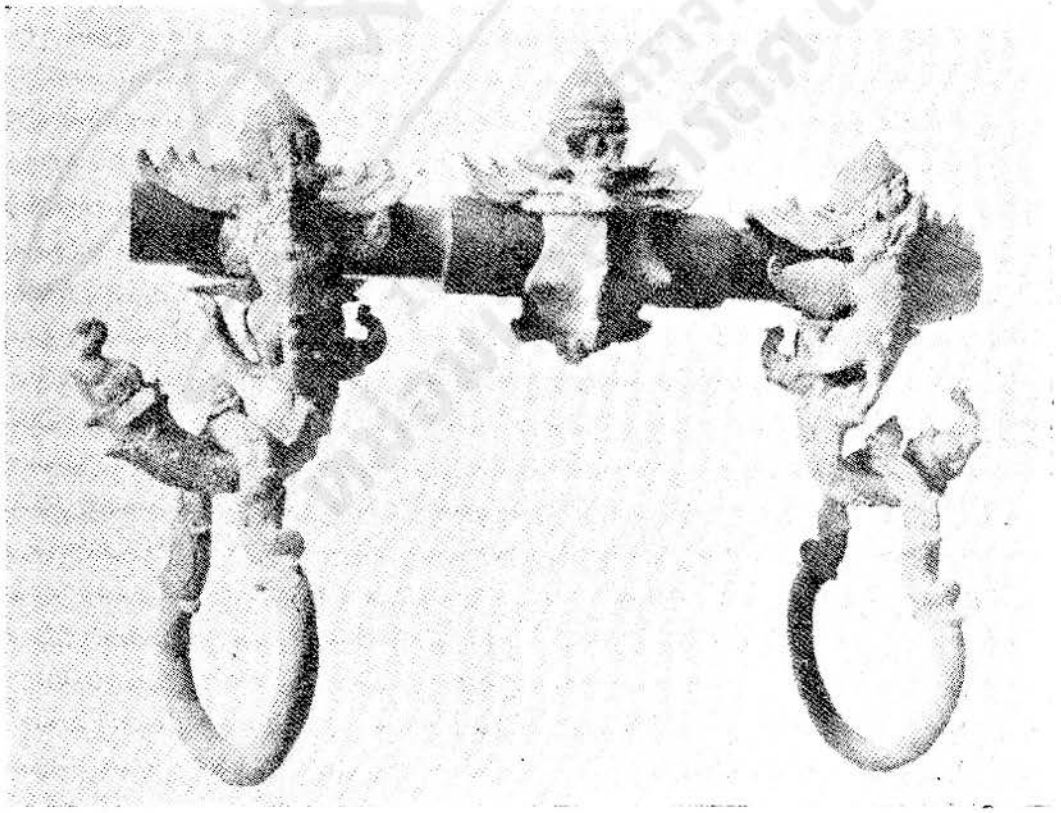

รูปที่ ๑๕๖
ขอและห่วงสัมฤทธิ์สำหรับเปลหาม ค้นพบในบริเวณเมืองพระนคร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบบายน

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

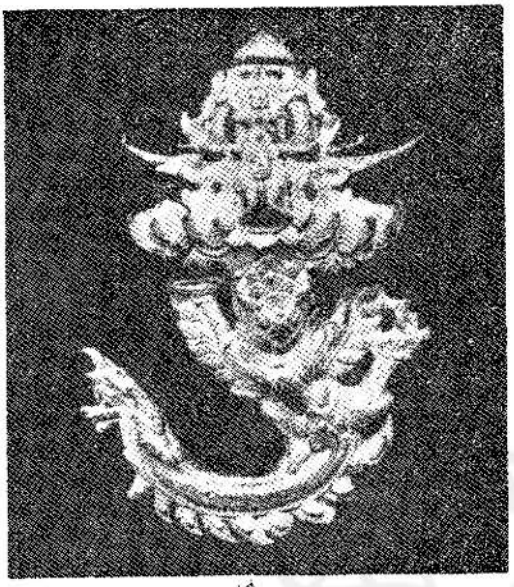

รูปที่ ๑๕๗
ขอสัมฤทธิ์สำหรับเปลหาม (?) ค้นพบในบริเวณเมืองมงคลบุรี
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบบายน

ห่วงและขอสัมฤทธิ์เหล่านี้ก็ดูค่อนข้างหนัก ทั้งนี้เพราะเหตุว่าใช้รูปต่าง ๆ ที่เป็นสัญญลักขณ์ประกอบอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งคงเป็นเพราะอยู่ในปลายศิลปขอมแบบบายน โดยทั่วไปห่วงและขอสัมฤทธิ์ที่ไม่มีลวดลายเครื่องประดับมาก คงมีอายุเก่าที่สุด ณ ที่นี้เราจะพิจารณาทั้งห่วงและขอ และก็เป็นการยากที่จะค้นพบตัวอย่างที่ครบสมบูรณ์อยู่ด้วยกัน

ขอ *(รูปที่ ๑๕๖)* ประกอบด้วยลำตัวส่วนบนเป็นวงแหวนซึ่งมักมีเครื่องประดับอย่างมากมาย ติดอยู่กับคานไม้ด้วยหมุดเล็ก ๆ และส่วนล่างเป็นขอสำหรับแขวน แม้ขอบางชิ้นจะไม่มีลวดลายเครื่องประดับมาก แม้ในศิลปแบบบายนเอง คือมีวงแหวนขนาดพอประมาณและมีปลายส่วนที่เป็นขอหล่อเป็นรูปบัวตูมเท่านั้น แต่ก็มีขอบางชิ้นที่มีเครื่องประดับอย่างยุ่งยาก *(รูปที่ ๑๕๗)* แต่ละส่วนของขอจะมีลวดลายมาประดับเป็นพิเศษ ซึ่งมักเป็นรูปเทพนมครึ่งองค์อยู่บนวงแหวน หรือมิฉะนั้นก็อยู่ที่ปลายของขอ รูปครุฑกำลังเหาะอยู่ระหว่างวงแหวนและขอ รูปมังกรหรือสิงห์อยู่ที่ปลายขอ ส่วนโค้งด้านนอกของวงขอเองก็ประดับด้วยลายฟันปลาลวดลายเช่นนี้ดูเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่รู้จักจบสิ้น และเราก็ไม่อาจทราบถึงความหมายของสัญญลักขณ์ต่าง ๆ เหล่านั้นได้อย่างแน่นอน มีขออยู่ชิ้นหนึ่งซึ่งค้นพบที่ปราสาทหอเงินในประเทศจัมปา แม้ว่าจะไม่สมบูรณ์แต่ก็แสดงลวดลายค่อนข้างง่าย เป็นรูปหนุมานกำลังทำท่าสู้อยู่เพียงตัวเดียว ซึ่งนับว่าเป็นลวดลายที่น่าสนใจอย่างยิ่งสำหรับใช้แขวน ขอชิ้นนี้อยู่ในศิลปขอมแบบบายน แต่ก็มีลวดลายที่คล้ายคลึงกันปรากฏอยู่แล้วในศิลปแบบนครวัด เป็นรูปครุฑประกอบอยู่บนขอซึ่งทำเป็นรูปนาค

ด้วยความจำเป็น ห่วงสำหรับใช้แขวนต้องมีลวดลายประกอบน้อยกว่าขอ และลวดลายก็มักมีแต่เพียงส่วนที่โค้งเข้าและโค้งออกเท่านั้น มีลวดลายอย่างง่าย ๆ ประดับตรงที่ส่วนโค้งทั้งสองเชื่อมเข้าด้วยกัน เป็นต้นว่ารูปนาค ลำตัวท่อนบนของครุฑหรือสิงห์ ลวดลายดังกล่าวอาจทำให้เรากำหนดอายุของห่วงสัมฤทธิ์เหล่านั้นได้

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

วงแหวนซึ่งเป็นเครื่องเชื่อมหรือเครื่องประดับของเปล มีลวดลายคล้ายเครื่องประดับที่วงแหวนของขอ แต่บางครั้งก็มีลวดลายเครื่องประดับอย่างง่าย ๆ แม้วงแหวนแบบแรกยาจกำหนดอายุได้ แบบที่สองก็ไม่อาจกำหนดอายุได้อย่างแน่นอน

ฐานของที่นั่ง และขออานม้า วัตถุสัมฤทธิ์ทั้งสองชนิดมีปรากฏอยู่ในภาพสลักของขอมและมีรูปร่างคล้ายคลึงกัน ฐานของที่นั่งมีฐานเล็ก ๆ อยู่ข้างใต้ (*รูปที่ ๑๔๒ ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๓ เล่ม ๒ หน้า ๖๗*) แต่ขออานม้าไม่มี ถึงกระนั้นวัตถุทั้งสองชนิดก็มีส่วนโค้งคล้ายคลึงกัน คล้ายกับฐานภาชนะ ๓ ขาที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนบนซึ่งบานออกเล็กน้อยประกอบด้วยวงแหวนหรือเดือยเพื่อนำเข้าไปประกอบกับส่วนอื่น ส่วนนี้มักประดับด้วยลวดลายศีรษะสัตว์ และส่วนล่างก็กลายเป็นเศียรนาคเศียรเดียวหรือหลายเศียร เศียรนาคด้านนอกมักกลายเป็นลายใบไม้ก้านขด เช่น ฐานที่ค้นพบที่ปราสาทบึงมาลาและปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ นอกจากนี้ก็ยังอาจมีลายบัวตูมเข้ามาแทนที่เศียรนาคได้อีกในศิลปขอม แบบบายน เราอาจกำหนดอายุของวัตถุเหล่านี้ได้จากลักษณะของเศียรนาคและลายหน้าสัตว์ดังกล่าวมาแล้ว

ฐานสัมฤทธิ์ที่เก่าที่สุดของที่นั่งดูจะมาจากปราสาทธมที่เกาะแกร์ และมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ แต่ฐานอื่น ๆ ก็อยู่ในศิลปขอมแบบนครวัดและบายน ตัวฐานสัมฤทธิ์จริง ๆ นั้น มีขนาดสั้นคือสูงราว ๒ เท่าของความสูงของลวดลายที่ปลาย ระหว่าง ๑๐–๒๐ เซนติเมตร เท่านั้น แต่ที่ปราสาทบึงมาลา นายดูมองต์ (R. Dumont) ได้ค้นพบฐานที่สูงกว่านั้นมาก คือ สูงราว ๓๕ เซนติเมตร มีรูปร่างผอมบางและส่วนบนหล่อเป็นร่องสำหรับสวมต่อกันได้

นอกจากนี้ยังมีวงแหวนสัมฤทธิ์ที่มีร่องผ่าอีก ซึ่งอาจใช้สำหรับเป็นเครื่องเชื่อมอานม้าหรือส่วนประกอบของเครื่องม้าก็ได้

ยอดธงและอาวุธต่าง ๆ ยอดธงซึ่งปรากฏในภาพสลักมาตั้งแต่ศิลปขอมแบบพระโค คือ ภาพสลักบนฐานชั้นบนของปราสาทบากอง ประกอบด้วยประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็กเป็นรูปกำลังทำท่าต่อสู้หรือฟ้อนรำอยู่บนฐานเล็ก ๆ ครอบอยู่เหนือเสาธง จากภาพสลักที่ปราสาทนครวัด ยอดธงนี้ก็มักเป็นรูปหนุมาน ครุฑกำลังเหาะ (*มักไม่มีรูปพระนารายณ์อยู่ข้างบน คือ ธงกระบี่ธุช ครุฑพ่าห์*) รูปช้างทรงเครื่อง ฯลฯ แม้รูปช้างจะหยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่รูปหนุมานและครุฑก็ยกขาข้างหนึ่งขึ้นอยู่เสมอ ซึ่งอาจทำให้เราจำกัดจำนวนประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่ใช้เป็นยอดธงลงได้ เป็นต้นว่ารูปพระนารายณ์ทรงครุฑส่วนใหญ่ซึ่งมักเรียกกันว่า "ยอดธง" นั้น อาจเรียกได้ก็ต่อเมื่อครุฑยืนเพียงขาเดียวเท่านั้น ตัวอย่างของประติมากรรมยอดธงที่ดีก็คือรูปลิงซึ่งค้นพบที่

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ปราสาทพนมบายัง ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ *(รูปที่ ๑๔๔ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๓ เล่ม ๒ หน้า ๗๐)* รูปลิงยอดธงนี้หล่อขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๗

เรารู้จักอาวุธของขอมน้อย แม้ว่าภาพสลักตั้งแต่ศิลปแบบนครวัดลงมาจะแสดงให้เห็นถึงเสื้อเกราะ หมวกโลหะ และโล่แบบต่าง ๆ ก็ตาม เสื้อเกราะมีปรากฏมาแล้วในศิลาจารึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องประดับของประติมากรรมรูปเคารพตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ อย่างไรก็ดีเราก็สามารถกล่าวอ้างได้ถึงส่วนยอดของคันศรสัมฤทธิ์ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ มีรูปร่างคล้ายกับรูปที่สลักอยู่ในภาพนูนต่ำ นอกจากนี้ก็มีชิ้นส่วนของดาบ เช่นใบดาบทำด้วยเหล็ก ด้ามดาบรูปทรงกระบอกหล่อด้วยสัมฤทธิ์ที่ปลายเป็นรูปปลายแหลมแต่ส่วนล่างพองออกเล็กน้อย คันพบที่ปราสาทแปรรูป ได้กล่าวมาแล้วว่ามีดสั้นซึ่งค้นพบที่ปราสาทพนมบายังนั้นคงจะเป็นสิ่งที่ถืออยู่ในมือของประติมากรรม ยิ่งกว่าอาวุธจริง ๆ

กระดึง เครื่องดนตรีสำหรับตี นอกไปจากกระดึงที่ใช้ในกิจพิธี ก็ยังมีกระดึงในสมัยเมืองพระนคร มีรูปร่างต่าง ๆ กันและบางทีก็ใช้เป็นเครื่องประดับ กระดึงขอมในสมัยเมืองพระนครไม่ว่าจะมีขนาดเท่าใด มักประกอบด้วยส่วน ๓ ส่วนที่เชื่อมติดเข้าด้วยกัน คือส่วนที่เป็นรูปโค้งครึ่งวงกลมมีห่วงสำหรับแขวน ส่วนที่เป็นรูปทรงกระบอก (หรือสอบขึ้นข้างบนเล็กน้อย) และส่วนที่เป็นรูปโค้งครึ่งวงกลมมีร่องผ่าสำหรับตีให้เกิดเสียง โดยทั่วไปเฉพาะแต่กระดึงขนาดใหญ่ (คือพังลางสำหรับผูกคอช้าง มีความสูงตั้งแต่ ๑๕ – ๒๐ เซนติเมตร) เท่านั้นที่มีลวดลายเครื่องประดับ ลวดลายเครื่องประดับนี้เป็นแบบเรียบ ๆ ประกอบตามรูปร่างของกระดึง คือมีอยู่เฉพาะแต่รอบห่วงสำหรับแขวน และรอบร่องสำหรับทำให้เกิดเสียง ลวดลายเครื่องประดับเหล่านี้ไม่เคยทำเป็นรูปร่างและสลักแต่เพียงคร่าว ๆ เหตุนั้นจึงไม่เคยมีลายหน้าสัตว์หรือรูปนาคไม่มีกระดึงสัมฤทธิ์ใบใดที่จะมีอายุเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๗

กระดึงที่มีรูปร่างยาวรีซึ่งค้นพบที่ปราสาทบันทายศรี ประกอบด้วยแผ่นสัมฤทธิ์ ๒ แผ่นที่พับเข้าหากัน มีลักษณะแปลกประหลาดเป็นพิเศษ นายโกรลีเย่ (G. Groslier) ได้ตีพิมพ์รูปสายกระดึง ซึ่งประกอบด้วยสายสร้อยเล็กบางมีกระดึงเล็ก ๆ ๔ ใบ อายุเวลาและหน้าที่ของสายกระดึงนี้ยังไม่ทราบกันแน่ชัด นอกจากนั้นยังมีกำไลกรึงอีก ประกอบด้วยกำไลสัมฤทธิ์กลวงกลางและมีร่องไปตามทางยาวมีเม็ดสัมฤทธิ์อยู่ภายใน กำไลกรึงนี้ประดับด้วยลายเส้นอย่างง่าย ๆ จึงไม่อาจจัดอยู่ในศิลปขอมแบบใดโดยเฉพาะได้

นอกจากนี้ยังได้ค้นพบฉาบสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ กว้างประมาณ ๑๘ เซนติเมตรรวมทั้งขนาดเล็กด้วย คล้ายกับแบบที่ค้นพบในประเทศอินเดียและเกาะชวา และฆ้องสัมฤทธิ์ที่ชำรุดจึงไม่อาจกำหนดอายุได้

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

วัตถุเครื่องใช้สอย ได้ค้นพบวัตถุสัมฤทธิ์ซึ่งเป็นเครื่องใช้สอย แต่ก็เป็นการยากที่จะกำหนดว่าอยู่ในศิลปของสมัยเมืองพระนครหรือไม่ ด้วยเหตุว่าวัตถุเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องใช้สอย เหตุนั้นรูปร่างจึงมักคงที่อยู่เป็นเวลานาน และลวดลายเครื่องประดับก็มีน้อยหรือไม่มีเลย การค้นพบวัตถุสัมฤทธิ์เหล่านี้ก็มักเป็นไปโดยบังเอิญ ไม่มีการขุดค้น ด้วยเหตุนั้นจึงอาจกำหนดอายุได้โดยยาก วัตถุสัมฤทธิ์เหล่านี้มักมีดังต่อไปนี้ คือ ขัน ถาดกลมมีรูปร่างแปลก ๆ หม้อน้ำรูปร่างต่าง ๆ กัน บางครั้งก็มีฝาประกอบ ผอบมีพานรองรับ ผอบสัมฤทธิ์ซึ่งค้นพบที่ปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร ประกอบด้วยแผ่นสัมฤทธิ์เป็นวงโค้ง ๒ แผ่น มีลายเส้นนูนประกอบและต่อเข้าด้วยกันด้วยหมุดที่ด้านล่าง คล้ายกับแบบของอินโดนีเซียที่เรียกกันว่าผอบใส่เครื่องหอม วัตถุเหล่านี้ทำด้วยแผ่นโลหะที่บางมาก ช้อนสัมฤทธิ์ก็มีแบบต่าง ๆ กันและค้นพบตัวอย่างน้อยจนไม่อาจทราบได้ว่าใช้ทำอะไรแน่ คืออาจใช้ทำกิจพิธี (*เช่นช้อนสัมฤทธิ์ของของที่พิพิธภัณฑ์ศิลปเมืองบอสตัน สหรัฐอเมริกา เพราะเหตุว่ามีลวดลายประดับเป็นหน้ากีรติมุข*) หรือใช้ประจำวันในบ้าน เครื่องเชี่ยนหมากซึ่งมักแสดงโดยเต้าปูนย่อมมีอยู่ก่อนสมัยการละทิ้งเมืองพระนครใน พ.ศ. ๑๙๗๔ มีรูปร่างเช่นเดียวกับเต้าปูนเขมรในสมัยหลังเมืองพระนคร แต่เต้าปูนแบบนี้จะเริ่มปรากฏขึ้นเมื่อใด เราก็ยังไม่สามารถทราบได้ เต้าปูนแบบนี้ได้ค้นพบในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ พ. ศ. ๑๙๖๗ เต้าปูนแบบเดียวกันนี้ได้เคยค้นพบในชั้นดินรุ่นหลัง ณ เมืองนครบุรี แต่ไม่เคยค้นพบเลยที่เมืองออกแก้ว

นอกจากนี้ยังได้ค้นพบตุ้มน้ำหนักสัมฤทธิ์ขนาดเล็ก มีส่วนปลายหล่อเป็นเศียรนาค ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าอยู่ในศิลปของสมัยเมืองพระนคร

เครื่องประดับ เครื่องสัมฤทธิ์ได้ใช้เป็นเครื่องประดับมาตั้งแต่ต้นสมัยประวัติศาสตร์ของขอม (เช่นที่ค้นพบ ณ เมืองออกแก้ว) ลงมาจนถึงปลายสมัยเมืองพระนคร เครื่องสัมฤทธิ์ส่วนใหญ่ที่ใช้ก็คือแหวน ห่วง และกำไลข้อมือ

แหวนสัมฤทธิ์อาจแบ่งออกได้เป็นหลายแบบ คือ

๑. *แหวนมีตรา* มีหัวแหวนราบสลักเป็นลวดลายธรรมชาติ เช่นรูปสัตว์ สัญญลักษณ์ หรือคำภาษาสันสกฤตสั้น ๆ แหวนเหล่านี้ส่วนใหญ่ค้นพบที่เมืองออกแก้ว

๒. *แหวนมีหัวแหวนเป็นลวดลาย* บางครั้งก็มีขนาดใหญ่มาก เช่นที่ค้นพบในสระบารายตะวันตก แหวนแบบนี้บางวงอาจอยู่ในศิลปของสมัยก่อนเมืองพระนคร

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

๓. *แหวนมีหัวแหวนเป็นรูปสัตว์* ค้นพบน้อยแต่คงอยู่จนถึงสมัยเมืองพระนคร และคงจะอยู่หลังลงไปกว่านั้นอีก แหวนแบบสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นใช้สลักรูปสัตว์ลงบนโลหะมีค่าเช่นที่ค้นพบ ณ เมืองออกแก้ว

๔. *แหวนมีหัวแหวนเป็นรูปวงโค้ง* (สำหรับฝังเพชรพลอย) มีน้อย สร้างเลียนแบบเครื่องเพชรพลอยจริง ๆ

นอกจากนี้ยังได้ค้นพบห่วงสัมฤทธิ์ค่อนข้างหนัก แต่ไม่มีลวดลายเครื่องประดับจึงไม่อาจกำหนดอายุได้ นอกจากนั้นก็มีกำไลข้อมือซึ่งบางครั้งก็มีร่องผ่า กำไลเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นท่อนสัมฤทธิ์รูปทรงกระบอกตันหรือกลวง เช่นกำไลกรึงที่กล่าวมาแล้วข้างต้น กำไลสัมฤทธิ์เหล่านี้อาจไม่มีเครื่องประดับ ประดับด้วยลายเส้น หรือลายก้านขดที่ม้วนตามกันหรือแย้งกัน กำไลแบบหลังนี้คล้ายคลึงกับวัตถุสัมฤทธิ์สมัยเริ่มแรกประวัติศาสตร์ แต่ก็ค้นพบน้อย นอกไปจากกำไลสัมฤทธิ์บางวงที่มีลักษณะของตนโดยเฉพาะแล้ว ก็เป็นการยากที่จะทราบอายุหรืออาจกำหนดได้ว่ากำไลสัมฤทธิ์เหล่านี้เป็นกำไลของขอมอย่างแท้จริง

เศษของห่วงสัมฤทธิ์รูปร่างแบนประดับด้วยลายก้านขดได้ค้นพบที่เมืองออกแก้ว และคงอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์รุ่นต้น แต่ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์อื่น ๆ เช่นเศษครึ่งหนึ่งของสร้อยคอที่มีทับทรวงประกอบและปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ ก็ประดับด้วยลวดลายขอมสมัยเมืองพระนครอย่างแท้จริง และอาจเป็นเครื่องประดับสัมฤทธิ์ที่ถอดออกได้จากประติมากรรมศิลา เช่นเดียวกับตุ้มหูสัมฤทธิ์ ซึ่งเป็นรูปขอ

ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์เกี่ยวกับสถาปัตยกรรม ในจำพวกแรกซึ่งเกี่ยวกับการก่อสร้าง ก็มีชิ้นส่วนสัมฤทธิ์เป็นรูปสมอซึ่งหล่อด้วยเหล็กมากกว่าหล่อด้วยสัมฤทธิ์ ใช้สำหรับยึดแท่งหินเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ ก็มีแผ่นสัมฤทธิ์รูปครึ่งวงกลมสำหรับรองรับเดือยของบานประตูไม้ แผ่นสัมฤทธิ์เหล่านี้หล่อหนามากฝังอยู่ในช่องซึ่งเจาะลงไปในธรณีประตูศิลา การฝังให้แน่นประกอบด้วยเดือย ๓ เดือยซึ่งฝังอยู่รอบแผ่นสัมฤทธิ์ซึ่งมีปรากฏอยู่บ่อย ๆ หรือมิฉะนั้นก็มีการเชื่อมด้วยตะกั่ว วิธีทั้งสองนี้คงจะอยู่ควบคู่กันไป แต่ก็ได้ค้นพบแผ่นสัมฤทธิ์เป็นรูปครึ่งวงกลมนี้น้อย คงมีอยู่บ้างในสถาปัตยกรรมสมัยก่อนเมืองพระนครเช่น ณ ปราสาทตวลพระธาตุ และสถาปัตยกรรมสมัยเมืองพระนครเช่นที่ปราสาทบาสักและปราสาทเจ้าสายเทวดา เมื่อเราได้ค้นพบชิ้นส่วนสัมฤทธิ์เหล่านี้ ณ ที่เดิมเท่านั้น เราจึงจะสามารถกำหนดอายุได้

จำพวกที่ ๒ ประกอบด้วยชิ้นส่วนสัมฤทธิ์ซึ่งเกี่ยวกับลวดลายเครื่องประดับสถาปัตยกรรม นอกไปจากลวดลายบนยอดปราสาทแล้วก็มีแผ่นสัมฤทธิ์ซึ่งใช้ประดับอาคารที่ก่อสร้างด้วยศิลา (*ได้ค้นพบแต่เฉพาะเศษสัมฤทธิ์ที่บิดเบี้ยวและแตกหัก ซึ่งแสดงว่าคงถูกดึงออกมาจากการ*

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ติดเชื่อมเข้าไว้) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่ส่วนของอาคารที่สร้างด้วยไม้ สำหรับการใช้ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์ประดับสถาปัตยกรรมศิลาได้ใช้กันมาก ในศิลปขอมแบบบายน แต่ก็คงจะไม่ได้ตระเตรียมไว้ก่อนตั้งแต่แรกสร้าง สำหรับการใช้สัมฤทธิ์ประดับศิลานี้ได้มีมาก่อนแล้วสำหรับฐานศิลาบางฐาน เช่นที่ปราสาทตาแก้ว โดยจะเห็นว่ายังคงมีรูสำหรับติดปรากฏอยู่บนฐาน และบางรูยังคงมีร่องรอยการเชื่อมด้วยตะกั่วติดอยู่

ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์สำหรับประดับส่วนของอาคารที่สร้างด้วยไม้ยังคงมีรูให้เห็นอยู่ ซึ่งแสดงว่าคงติดด้วยหมุด ที่งามที่สุดก็คือแผ่นสัมฤทธิ์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและดอกไม้สัมฤทธิ์ชุบทอง รูป ๔ กลีบ ซึ่งค้นพบที่เทพประนม ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ ทั้งนี้ทำให้อาจคิดได้ว่าสำหรับศาสนสถานที่มั่งคั่ง ลายประดับบานประตูไม้ซึ่งอาจเห็นตัวอย่างได้จากลายบนประตูปลอม คงประดับด้วยลวดลายโลหะ จากตัวอย่างซึ่งค้นพบที่เทพประนมซึ่งผีมือดีเท่ากับวัตถุใช้สอยที่งามที่สุด แผ่นสัมฤทธิ์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ก็คงใช้ประดับแผ่นสี่เหลี่ยมบนอกเลากลางประตู ส่วนรูปดอกไม้ ๔ กลีบก็คงประดับอยู่บนส่วนกลางของบานประตู ซึ่งในสมัยต่อมาจะค่อย ๆ มีขนาดเล็กลง และมีลวดลายเครื่องประดับต่าง ๆ กัน ลายเส้นนูนบนขอบบานประตูก็อาจเคยใช้แผ่นสัมฤทธิ์ประดับเช่นเดียวกัน เช่นแผ่นสัมฤทธิ์รูปแบนประดับด้วยลายบัวตูมซึ่งค้นพบที่เทพประนมอีกเช่นเดียวกัน

ลวดลายสัมฤทธิ์บางชิ้นซึ่งใช้วิธีติดเช่นเดียวกัน ก็มีช่องว่างสำหรับติดกระจก เช่นที่ปราสาทบาสัก คล้ายกับวัตถุเครื่องใช้สอยและประติมากรรมบางรูปตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ ลงมา ลวดลายบางชนิดเช่นรูปดอกไม้บานก็มีส่วนแหลมสำหรับติดของตนเองเป็นพิเศษเช่นที่ปราสาทแปรรูป หรือมิฉะนั้นก็ไม่มีส่วนสำหรับติดเลยเช่นที่ปราสาทพนมบาแค็ง ชิ้นส่วนสัมฤทธิ์แบบหลังเหล่านี้อาจใช้ผสมกับลวดลายปูนปั้นก็ได้

ข้อคิดเห็นของผู้เรียบเรียง ถ้าเราพิจารณาดูตั้งแต่ต้น จะเห็นว่าเครื่องสัมฤทธิ์ขอมมักมีมากตั้งแต่ศิลปแบบนครวัดและบายนลงมา คือตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ เหตุนั้นจะเป็นผีมือของช่างไทยได้หรือไม่ ในระยะนี้คงมีชนชาติไทยอยู่ในประเทศไทยปัจจุบันมากแล้ว แต่ยังอาจอยู่ภายใต้อำนาจขอม จึงประดิษฐ์เครื่องสัมฤทธิ์ตามแบบขอม โดยปกติช่างขอมนิยมสลักศิลายิ่งกว่าหล่อสัมฤทธิ์ และช่างไทยก็นิยมหล่อสัมฤทธิ์ยิ่งกว่าสลักศิลา ถ้าเราเชื่อเช่นนี้ ก็ควรจะค้นดูด้วยว่า ก่อนที่ชาวไทยจะลงมาอยู่ในประเทศไทยปัจจุบันนั้น มีความชำนาญในการหล่อสัมฤทธิ์มาแล้วหรือยัง มีบางท่านกล่าวว่าชาวไทยได้รับเทคนิคในการหล่อสัมฤทธิ์มาจากพวกขอม ก็ถ้าเป็นเช่นนั้นจริงแล้ว เหตุไฉนเราจึงไม่ได้รับเทคนิคในการสลักศิลาด้วยเล่า ข้อนี้น่าจะเป็นข้อที่ต้องค้นคว้ากันต่อไป